

РОЗДІЛ III. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.9: 342.7: 341.14 (477)

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Войтович П.П., асистент

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу поняття та змісту інформаційних прав людини, що містяться в міжнародно-правових документах, в національному законодавстві України та доктрині міжнародного права. Автор приходить до висновку, що інформаційні права людини, які мають статус загальнообов'язкових, являють собою сукупність правомочностей, здійснення яких суб'єктами права на інформацію є запорукою нормального функціонування сучасної держави та формування глобального інформаційного простору.

Ключові слова: право на інформацію, свобода інформації, інформаційні права людини, міжнародні стандарти права на інформацію, право на доступ до інформації, права людини, jus cogens.

Войтович П.П. ИНФОРМАЦИОННЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Статья посвящена анализу понятия и содержания информационных прав человека, содержащихся в международно-правовых документах, в национальном законодательстве Украины и доктрине международного права. Автор приходит к выводу, что информационные права человека, имеющие статус общеобязательных, представляют собой совокупность правомочностей, осуществление которых субъектами права на информацию является залогом нормального функционирования современного государства и формирования глобального информационного пространства.

Ключевые слова: право на информацию, свобода информации, информационные права человека, международные стандарты права на информацию, право на доступ к информации, права человека, jus cogens.

Voitovich P.P. INFORMATIONAL RIGHTS IN INTERNATIONAL LAW AND IN THE LEGISLATION OF UKRAINE / National university «Odessa legal academy», Ukraine

The article is devoted to the analysis of informational rights' definition and meaning according to the international legal instruments, Ukrainian legislation and the doctrine of international law. The author makes a conclusion that informational rights are the basic human rights; they are peremptory norms, they are the sum of authorities which realization is the basis for modern state normal functioning and global informational space development.

Key words: right to information, freedom of information, informational rights, international right's to information standards, right to access to information, human rights, jus cogens.

Інформаційне суспільство, що зазвичай відносилось до майбутнього, являє собою реальність сьогодення. Захист інформаційних прав людини має стати одним із пріоритетних напрямків діяльності держави. Це і пояснює підвищення інтересу до інформаційних прав людини спеціалістів різних галузей, але досі питання юридичної природи інформаційних прав людини в міжнародному праві та в національному законодавстві, а також міжнародних стандартів права на інформацію, є відкритим для дослідження.

Різні аспекти права на інформацію, інформаційних прав розглядались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких: Т.І. Абакумова, І.Л. Бачило, М.К. Башарат'ян, А.Б. Венгеров, Б. Гоголь, А.В. Грищенко, Л.В. Голоскоков, В.О. Горобцов, С.О. Губін, В.А. Дозорцев, Є.В. Єрмічова, І.М. Забара, М.М. Китайчик, Є. Ковальова, В.О. Копилов, Б.А. Кормич, Т.А. Костецька, О.В. Кохановська, А. Крутських, Н.В. Кушакова, С.Ю. Лапін, І.І. Лукашук, А.В. Малай, А.І. Марущак, І.С. Мелюхін, В. Монахов, О.В. Нестеренко, А.В. Пазюк, М.Г. Прошина, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, О.І. Романюк, Д.О. Савельєв, О.О. Ситніков, В.С. Хижняк, К. Холодковський, С. Шевердяєв та інші.

Україна вибрала загальноєвропейський демократичний шлях розвитку відповідно до визнаної в Європі системи цінностей і стандартів життя, взявши на себе ряд зобов'язань. Серед цих

зобов'язань одне з найважливіших місць займає забезпечення в Україні інформаційних прав людини. Тому вкрай необхідним є дослідження як норм міжнародного права, так і норм національного законодавства, а також доктринальних джерел, які стосуються права на інформацію у всіх його проявах, з'ясування змісту інформаційних прав людини та їх міжнародних стандартів, оскільки це буде сприяти побудові більш ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. Тому дослідження цих питань і є метою даної статті.

Сучасний світ неможливо уявити без прав людини, які засновані на принципах свободи, рівності, справедливості і носять універсальний характер. Інформаційні права – особливий та специфічний вид прав людини, адже інформаційне суспільство ставить проблеми пошуку більш адекватних засобів і механізмів регулювання відносин на всіх рівнях [1, 73].

Проголошення права на інформацію в якості одного з основних прав людини стало підсумком відповідної тенденції в міжнародному праві, яка намітилася після Другої світової війни [2]. У 1945 році на міжамериканській конференції в Мехіко делегацією США було висунуте гасло «свободи інформації», яке розумілося як недоторканість з боку держави міжнародного обміну інформацією [3, 117]. Пізніше, при підготовці Декларації прав людини, було враховано попередній досвід роботи над нормативним узагальненням прав, у результаті чого положення про право на свободу переконань та їх вираження включило в себе інформаційні правомочності, причому вони реалізуються «незалежно від державних кордонів» [4, 36].

У Резолюції ООН 59 (I) 1946 р. відмічається, що свобода інформації є основним правом людини і являє собою критерій усіх видів свободи, захисту яких Об'єднані Нації себе присвятили.

У міжнародних документах використовуються різні категорії, як-от: «свобода переконань і право на вільне їх вираження», «свобода інформації», «свобода вираження поглядів», «свобода засобів масової інформації», «свобода вираження своїх думок, включаючи право на спілкування», «свобода думки та висловлювань». Отже, у міжнародно-правових актах відсутній єдиний термін, що позначає право на інформацію.

Право на інформацію має публічну, державно-цивільну природу, грає державостворюючу та громадськостворюючу роль [5, 155]. Дане право людини, втілене в життя, виступає реальною гарантією транспарентності (відкритості, прозорості) політичного володарювання [6, 6].

Стосовно змісту права на інформацію в наукових колах існує декілька точок зору. Окремі дослідники розглядають право на інформацію виключно в площині відкритості діяльності державних органів, розуміючи під цим правом можливість громадянина отримувати офіційну інформацію державних органів, якою останні володіють у зв'язку з реалізацією своїх повноважень [7, 91].

Деякі вчені стверджують, що право на інформацію походить від свободи слова. Свобода слова – поняття багатопланове, має безліч форм прояву. Традиційно форми прояву свободи слова пов'язують з можливістю вільно висловлювати свою думку на зборах, мітингах, у творчості; у зверненнях, скаргах та пропозиціях, які направляються до органів державної влади, у формі голосування на виборах і референдумах; висловлювати її в пресі, по радіо і телебаченню тощо. Разом із тим є й інші форми прояву свободи слова. Їх можна розділити на дві групи. Одна з них пов'язана з правом отримання інформації. До неї належать: вільний доступ до інформації про діяльність державних органів, громадських об'єднань з різних питань суспільного життя; до документів і матеріалів, які стосуються особисто громадянина; вільне користування результатами творчої праці, Інтернетом. Інша група пов'язана з правом засновувати засоби масової інформації, володіти, користуватися і розпоряджатися ними, а також організувати технічне забезпечення виробництва і розповсюдження інформації. Без доступу до інформації, без можливості організувати технічну ланку засобів масової інформації та комунікації свободи слова не зможе знайти своєї реалізації.

Хоча в останнє десятиліття позиції провідних держав світу щодо прав людини стали зближуватися, утім, суперечки про трактування положень про свободу інформації тривають. Перш за все, мова йде про обсяг і способи заборони на певні категорії інформації. Безсумнівно,

деякі категорії інформації несуть певну шкоду, але невиправдані заборони на інформацію несуть не менше шкоди в самих різних галузях, аж до масової загибелі людей [8, 16].

Загальне поняття про єдину категорію "інформаційні права людини" зустрічається в літературі [9], проте недостатньо опрацьовано його розуміння. Зокрема, у загальному сенсі, В.Н. Монахов виділяє два його компоненти: «право на захист інформації про приватне життя і право на отримання загальнодоступної інформації» [9]. Відносно міжнародного визнання цих прав було зроблено суттєве зауваження, що "ні в ст.19 Загальної Декларації прав людини 1948 р., ні в ст.10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. право на інформацію ще не вважалося самостійним. Передбачалося, що воно є елементом свободи вираження поглядів" [10].

На думку М.Я. Муратова, право на інформацію охоплює право знати про створення і функціонування усіх конкретних інформаційних систем, що стосуються особистого життя громадянина, право надавати згоду на збирання інформації, що має особистий характер, право перевіряти достовірність такої інформації і спростовувати недостовірну інформацію, право на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища тощо [11, 45].

Між тим, слід погодитися з Б. Гоголь, що такий широкий підхід до визначення змісту права на інформацію призводить до ототожнення понять «право на інформацію» та «інформаційні права особи». Тому під правом на інформацію він пропонує розуміти нормативно забезпечену можливість особи вільно збирати, зберігати, обробляти і поширювати інформацію у будь-який не заборонений законодавством спосіб, а складовими права на інформацію називає права збирати зберігати, поширювати та обробляти інформацію [12, 65].

До інформаційних прав людини слід відносити ті права і свободи, об'єкт яких – інформація у всіх її проявах. Усі ці права тісно взаємопов'язані, що дозволяє говорити про наявність їх системи [13, 14]. Відповідно, міжнародно-правові норми проголошують або закріплюють ці права, а також конкретизують окремі правомочності індивіда, обмеження цих прав, обов'язки держав по їх реалізації необхідно розглядати як взаємопов'язану систему.

"Свобода процвітання і розвиток суспільства й особистості є основними людськими цінностями. Але їх можна знайти лише за умови, що добре поінформовані громадяни будуть здатні користуватися своїми демократичними правами і відігравати активну роль в суспільстві. Конструктивний розвиток демократії залежить від вільного і необмеженого доступу до знань, ідей, культури та інформації" [14, 6].

Свобода інформації проголошена в багатьох міжнародних документах – універсальних і регіональних. Разом із тим, вже порівняно давно існує теза про право на комунікацію. Жан д'Арсі у своїй доповіді на конференції ЮНЕСКО зазначив: "...існує специфічна потреба, біологічна необхідність людини спілкуватися, тому уявляється нормальним визнати за нею право на комунікацію, тому що від здійснення цієї діяльності залежить саме її існування" [15, 2]. При цьому право на комунікацію (як процес інформування, або інформацію) слід розглядати як суму свободи вираження поглядів та свободи отримання інформації [13, 14]. У даний час право на комунікацію отримує значний розвиток із ростом сфери комунікаційних послуг. Персональна комунікація відіграє значну роль у розумінні між народами, а значить, робить внесок у підтримання міжнародного миру і безпеки.

Міжнародне закріплення права кожного здійснювати інформаційні права не тільки на території своєї держави, але і в іноземних державах стало основою конституцій низки держав та передумовою подальшого розвитку міжнародного інформаційного обміну [16, 107].

Усі універсальні і основні регіональні угоди з прав людини відносять інформаційні права до основоположних прав людини і передбачають певні механізми їх реалізації і захисту. Пакти та Конвенції ООН запровадили конкретні механізми контролю за захистом відповідних прав. Зокрема, було створено конвенційні комітети ООН, на які було покладено здійснення нагляду за дотриманням зобов'язань, узятих державами-учасницями цих договорів. Унікальним механізмом контролю та захисту прав людини, у тому числі інформаційних, є інститут омбудсмана.

Права людини, закріплені в Статуті ООН, вже протягом багатьох років вважають звичаєвим правом. Деколи *jus cogens* також визначають як принципи звичаєвого права (вищого рівня) [17].

При цьому тенденції розвитку міжнародного права вказують на поступове перетворення норм, що визначають права людини, з норм декларативних, із звичаєвих норм, у непорушні, базові принципи загальнообов'язкової норми права (*ius cogens*) [18, 30]. Це підтвердив і Європейський Суд, який вказав, що не лише положення національного права, а й положення права ЄС, що суперечать загальному принципу права ЄС про фундаментальні права людини, не мають права на існування і мають бути анульовані [19]. До того ж, всі держави-члени ЄС, як і держави-члени Ради Європи, є учасниками Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. І тому їх національне право не може суперечити принципам, закладеним у конвенції.

Аналіз стану дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав людини, зроблений у Спеціальній доповіді, свідчить: владою здійснюються певні кроки щодо приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів прав людини, у тому числі інформаційних прав, та їх запровадження на практиці [20, 4].

Основоположним нормативно-правовим актом у сфері інформації та інформаційних прав є Конституція України. Норми Конституції України закріплюють право на інформацію як одне із основоположних прав людини. Так, у частині 2 ст.34 Конституції України зазначено: "Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір" [21]. Основний закон також містить низку положень, що безпосередньо стосуються відкритої інформації. До таких відносять норми про свободу слова, масової інформації, право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення тощо. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, зобов'язаних розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст.40 Конституції України) [21].

Варто звернути увагу також на те, що частина 2 ст.57 Основного закону покладає на державу обов'язок доводити до відома населення закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, а відповідно до змісту частини 3 згаданої статті, не доведені до відома населення такі нормативно-правові акти є нечинними [21].

Загалом Основний закон України містить у собі більш як 20 правових норм, які встановлюють інформаційні права та свободи.

Конституційні засади прав і свобод людини дістають відображення в низці нормативно-правових актів. Деякі з них безпосередньо спрямовані на забезпечення прав і свобод людини в галузі інформації, інші регулюють окремі аспекти цих прав або реалізацію їх у рамках певних видів діяльності.

Основоположні засади, які стосуються доступу до інформації, містяться в Законі України "Про інформацію". Цей Закон містить дефінітивну частину, у якій законодавець дає визначення понять, зокрема означаючи інформацію як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі; окреслює коло суб'єктів інформаційних відносин – громадян України, юридичних осіб, державу [22].

Утім, далеко не всі питання, що стосуються інформаційних прав, врегульовані законодавством України та відповідають існуючим міжнародним стандартам. Так, наприклад, наше законодавство не містить нормативного визначення терміну дифамація (від лат. *diffamo* – порочу – по суті це «науковий» синонім поняттю «плітка») та обмежень відносно її розповсюдження. У «цивілізованому світі» дифамація розглядається або як злочин проти законодавства про друк (французька система), або як поодинокий випадок наклепу (германська система). У нас спростуванню підлягає недостовірна інформація у випадку її негативності, і лише якщо факт недостовірності такої інформації буде доведений. Якщо врахувати, що наше законодавство не містить визначення поняття «негативна інформація», межа між образою та компліментом достатньо примарна [23, 26].

Виконання інформаційних прав людини може бути повною мірою забезпечене судовими органами, як це передбачено ст.55 Конституції України. Для реалізації цих прав достатньо застосування виключно правових механізмів: правильне застосування судами конституційних

норм та відповідного галузевого законодавства, прийняття судового рішення та його виконання. Незважаючи на те, що судовий захист визначено Конституцією як самодостатній механізм забезпечення прав і свобод людини, він є лише одним з елементів системи забезпечення цих прав.

Гарантії прав і свобод людини у сфері інформації однаковою мірою можуть стосуватись і реалізації прав, що дають змогу людині бути повноправним суб'єктом інформаційних відносин, і тих, що захищають людину від неправомірного інформаційного втручання. Але механізми і способи реалізації та захисту цих прав мають свою специфіку. Права, які забезпечують вільну участь в інформаційних відносинах, є практично самодостатніми, тобто для їх реалізації потрібне закріплення їх у нормативно-правових актах, воля суб'єкта та наявність механізмів, передусім судових, їх захисту. Захист від неправомірного інформаційного втручання, навпаки, вимагає передусім створення комплексу нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів державної влади, фізичних та юридичних осіб у сфері інформації з метою встановлення чітких юридичних рамок і параметрів такої діяльності [24, 107].

Таким чином, як на національному, так і на міжнародному рівні розвивається кілька паралельних систем захисту прав людини, у тому числі інформаційних. З одного боку, це формальні механізми, утворені на основі національного права та міжнародних договорів (таких як конституції відповідних держав та Європейська конвенція прав людини), з іншого – це фундаментальні принципи, які не допускають винятків чи застережень. Поступове визнання принципів права джерелом права як у формально-юридичному, так і ідеологічному розумінні сприяє більш широкому застосуванню їх поряд з іншими основними джерелами права, особливо у сфері захисту прав людини. Тобто розвиток міжнародного права відбувається у напрямку надання нормам права, що регулюють права людини, у тому числі інформаційні, статусу загальнообов'язкової норми міжнародного права (*jus cogens*) [18, 34].

ЛІТЕРАТУРА

1. Проскурников Р.И. Конституционно-правовое регулирование реализации прав граждан на получение информации (опит Федеративной Республики Германия) / Р.И. Проскурников // Конституционное и муниципальное право. – 2010. – № 11. – С. 70–73.
2. Хижняк В.С. Право человека на информацию: механизм реализации / В.С. Хижняк; под ред. В.Т. Кабышева. – Саратов: Изд-во Саратовского у-та, 1998. – 68 с.
3. Колосов Ю.М. Массовая информация и международное право / Ю.М. Колосов. – М.: Междунар. отношения, 1974. – 168 с.
4. Башаратьян М.К. Информация как объект права и содержание права на информацию / М.К. Башаратьян // Современное право. – 2006. – № 12. – С. 36–38.
5. Холодковский К.Г. Доступ к информации как демократический институт / К.Г. Холодковский // Полис. – 2010. – № 5. – С. 155–160.
6. Федосеева Н.Н. Право граждан на доступ к информации в Российской Федерации / Н.Н. Федосеева // Гражданское право. – 2007. – № 3. – С. 6–11.
7. Швердяев С.Н. Право на информацию: К вопросу о конституционно-правовой сущности / С.Н. Швердяев // Право и политика. – 2001. – № 10. – С. 91–100.
8. Дарбішир Х. Вільне слово – оплот демократії / Х. Дарбішир // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1994. – Май. – С. 16.
9. Монахов В.Н. Информационные права граждан: опыт защиты и развития / В.Н. Монахов // Доступ граждан к правовой информации. Материалы международных круглых столов. – СПб, 1999. – С. 50–61.
10. Хижняк В.С. Влияние европейских стандартов на развитие законодательства современных государств о праве человека на информацию / В.С. Хижняк // Доступ граждан к правовой информации. Материалы международных круглых столов. – СПб, 1999.

11. Муратов М.Я. Право на свободу слова: история и современность: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / М.Я. Муратов; ИЗСП. – М., 2002. – 177 с.
12. Гоголь Б. Зміст права на інформацію / Б. Гоголь // Юридична Україна. – 2008. – № 5. – С. 64 – 67.
13. Ермичева Е.В. Международно-правовые аспекты деятельности средств массовой информации: дис...канд.юрид.наук: спец. 12.00.10 / Е.В. Ермичева. – М.: РГБ, 2003 [Электронный ресурс]: (Из фондов Российской Государственной библиотеки) // Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/03/0603/030603032.pdf>.
14. Маніфест ЮНЕСКО про публічні бібліотеки 1994 // Бібліотека. – 1995. – № 6. – С. 6.
15. Д'Арсі Ж. Право людини на комунікацію / Доклад Жан Д'Арсі. – Париж, ЮНЕСКО, 1979. – С. 2.
16. Ковалева Е. Международно-правовое регулирование права доступа к информации / Е. Ковалева // Власть. – 2010. – № 7. – С. 107–110.
17. Schwelb, «Some Aspects of International Jus Cogens as Formulated by the International Law Commission,» 61 Am.J. Int.'l L. 946 (1967); Restatement of the Law, Third, Foreign Law of the United States, (1987) // The American Law Institute, REPORTERS NOTES, 6 – http://www.kentlaw.edu/classes/bbrown/IntlLawF2004/Couse%20Documents/Reinstatement_Sources.rtf; Ian Brownlie, Principles of Public International Law 513 (3d ed., 1979).
18. Климов О. Право прав людини як jus cogens сучасного міжнародного права / О. Климов // Право України. – 2008. – № 1. – С. 30–34.
19. Stauder v. City of Ulm (Case 29/69, [1969], ECR 419).
20. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні / Н. Карпачова // Право України. – 2009. – № 4. – С. 4–21.
21. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2005. – № 2.
22. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України від 01.12.1992 – № 48, стаття 650 (зі змінами).
23. Кириченко І. Код інформаційного апокаліпсису, або Право на дифамацію / І. Кириченко // Юридична газета. – № 6 (298). – 07.02.2012. – С. 26–27.
24. Кормич Б.А. Інформаційне право: підручник / Б.А. Кормич. – Харків: БУРУН і К, 2011. – 334 с.